

ESKİ ARAP KÜLTÜRÜNDE ATEŞ YAKMA GELENEKLERİ

EYYÜP TANRIVERDİ*

ÖZET

Türk, Hint, Pers, Mısır, Mezopotamya ve Yunan gibi kadim dünya kültürlerinde ateşe kutsiyet atfeden çeşitli telakkiler oluşmuş ve buna bağlı olarak kimi gelenekler ve inançlar ortaya çıkmıştır. Eski Arap kültüründe dahi ateş etrafında bazı geleneklerin varlık gösterdiğine tanık olunmaktadır. el-Câhiz, Arap kültüründe gelenek haline gelmiş ateş yakma âdetlerini, bir bütün olarak tespit ederek kayda geçirmiştir. Müteakip dönemlerde Ebû Hilâl, es-Seâlibî ve el-Kalkaşendî gibi yazarlar da bu konuyu ele almışlardır. Nitel bir tasnifi haiz olmayan bu tespitlerde ateş yakma gelenekleri sıralanarak anlatılmıştır. Bu makalede eski Arap kültürünün ateşle ilgili gelenekleri ve ilgili telakkiler “gündelik toplumsal hayat” ve “halk inançları” kapsamında nitel bir tasnife konu edilerek işlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Arap kültürü, nîrânu'l-arab, ateş, törensel ateş gelenekleri, toplumsal-gündelik hayatta ateş, Muzdelife ateşi, savaş ateşi, antlaşma ateşi, yağmur duası ateşi, cadı ateşi

Traditonal fires in ancient arabic culture

In many ancient world cultures there are considerations of fire an extraordinary phenomena and a holy event, to such extant that many communities worshipped the fire. It is frequent to run in to traditions formed on fire in arabic culture too. Though we know that arabs gave important to the fire, there are not much or any evidence to prove that the arabs of cahiliyya regarded the fire a sacred event as to worship except for some ceremonies like burning fire when praying to ask for the rain. Perhaps it was al-Djahis the famous writer of the third century to compile the narrations and write down in his al-Hayavân in a treatise plan. He was followed by al-Tha'alibî. Ebû Hilâl then compiled a list of traditional fires in brief a summary of which is written down by al-Qalqashandî later in his well-know al-Subh al-a'shâ. In this treatise I gave a concise presentation of the traditional fires of ancient arabic culture with a simple classification. Ancient writers gave us a general list of the fires with out any classification. Actually those fire traditions are of two kind. The first is about daily life and has or at least intended to have concrete results in the community, when the other is about the folk-faiths.

Keywords: Ancient arab culture, traditional fires of arabs, fire considerations of tribal arabs, Al-muzdalifa fire, fire a sign of war, burning fire asking for rain

* Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Diyarbakır.

Giriş

Eski Arap kültüründe “ateş”e çeşitli toplumsal anlamlar yüklendiği görülmektedir. Eski Türk, Hint, Pers, Mezopotamya havzası, Mısır, ve Yunan gibi kadim kültürlerde ateş etrafında şekillenen inanç boyutundaki belirginliğin aksine Arap kültüründe “ateş”in bir kült halinde telakkisini teyit eden delillere rastlanmaktadır. Eski Arap kültüründe yağmur duası sırasında yakılan ateş gibi bazı geleneklerde ateşe olağan üstü değerler atfedildiği görülse bile, bu kültürde ateş ilgili olgular daha çok gündelik hayat ihtiyaçları ve pratik hayat ciheti ile ilgilidir. Ateş olgusu etrafında meydana gelen pek çok toplumsal gelenek bu çerçevede şekillenmiştir. Bu gelenekler “*nîrânu’l-arab*” kavramı ile ifade edilmektedir.

el-Câhiz (ö.255/869), *Kitâbu’l-Hayevân* adlı eserinin “*nîrânu’l-arab*” bölümünde “ateş ve ateş türleri, yakıldıkları yerler, Araplara ve Arap olmayanlara has olan ateşler, dinî ve gayri dinî nitelikte olan ateşler hakkında bilgi vereceğiz”¹ diyerek konuya bütüncül ve şümüllü bir yaklaşım ortaya koyarak eski Arap kültüründe ateş olgusuna dair ansiklopedik bir plan kurmuştur. el-Câhiz “*nâru’l-kurbân, nâru’l-istimtâr, nâru’t-tehâluף ve’l-hilף, nâru’l-misâfir, nâru’l-harb, nâru’l-harreteyn, nâru’s-seâlâ ve’l-cinn ve’l-gilân, nâru’l-ihityâl, nâru’s-sayd ve’l-bîd, nâru’l-hubâhib, nâru’l-bark, nâru’l-yerâ’a, nâru’l-huleâ ve’l-hurrâb, nâru’l-vesm, nâru’l-gûl*” şeklinde tespit ettiği listedeki ateş türlerinin anlatımını şiir beyitleriyle besleyerek detaylandırmıştır. Bu arada yer yer anlatımın akışı içinde dolayısıyla anlatımlar ve dil çözümlenmeleri yapmıştır.

Simâru’l-kulûb adlı eserinde bu konuyu ele alan es-Seâlibî de (ö.429/1038) büyük ölçüde el-Câhiz’i izlemiş görünmektedir. es-Seâlibî, “*en-nîrân*” bahsinde kurduğu listede “*nârullâh, nâru İbrâhîm, nârû Mûsa, nâru’l-kurbân, nâru’l-harreteyn, nâru’ş-şecer, nâru’l-kirâ, nâru’l-harb, nâru’l-hilף, nâru’l-misâfir, nâru’l-Mecûs, nâru’l-istilâ, nâru’l-inzâr, nâru’l-istiksâr, nâru’l-istimtâr, nâru’t-tehvîl, nâru’s-sayd, nâru’z-zahfeteyn, nâru’l-gadâ, nâru’l-hulefâ, nâru’l-hubâhib, nâru’l-bark, nâru’l-ma’ide, nâru’l-hummâ, nâru’ş-şavk, nâru’ş-şerr, nâru’l-hayât, nâru’ş-şebâb, nâru’ş-şarâb, nâru’l-keyy, nâru’z-zubâle, kabesetu’l-aclân, ferrâşu’n-nâr, surâdiku’n-nâr, sa’du’n-nâr, nâfihu darme*”² yer vermiş, müteakiben bunları anlatmaya başlamıştır. es-Seâlibî, el-Câhiz’a göre detaylardan bir ölçüde arındırılmış bir anlatım yapmıştır.

Hicrî IV./miladi X.yüzyılda yaşayan Arap edebiyatının seçkin mütehasıslarından Ebû Hilâl el-Askerî de (ö.400/1009), türünün ilk örneği kabul edilen *el-Evâil* adlı eserinde Arap kültüründe toplumsal nitelik gösteren “ateş yakma” vakalarını anlatmıştır. Ebû Hilâl, “Muzdelife”de ilk ateş yakan kişi” sadedinde “*nîrânu’l-arab*” kavramıyla ifade edilen benzeri diğer

¹ el-Câhiz, *Kitâbu’l-hayevân*, 1-8, nşr. Abdusselâm M.Hârûn, Şeriket mektebet ve matbaa Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2.bs., Kahire 1965, 4/461.

² es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, Matbaatu’z-zâhir, Kahire 1908, 454.

toplumsal ateş yakma vakalarına da değinmiştir. Bunlar sırasıyla başlıkta tespit ettiği “*nâru’l-Muzdelife*” ile “*nâru’l-istimtâr*”, “*nâru’t-tehâluף*”, “*nâru’l-harb*”, “*nâru’t-tard*”, “*nâru’l-hares*”, “*nâru’s-se’âlâ*”, “*nâru’l-esed*”, “*nâru’l-kirâ*”, “*nâru’s-selîm*”, “*nâru’l-fidâ*” ve “*nâru’l-vesm*”dir.³ Ebû Hilâl, konu içinde “*nâru’s-sayd*” ile aslı olmadığını söylediği “*nâru’l-hubâhib*” adıyla bunlara iki vaka daha eklemiştir. Ebû Hilâl konuyu genellikle nakil yoluyla cahiliyye ve muahhar dönem şiiirinden bir iki referans göstererek tespit etmiştir.

Hicrî IX./miladî XV.yüzyılda yaşayan *Subhu’l-a’sâ* adlı eserin yazarı el-Kalkaşendî (ö.821/1418) de sözü edilen eserinde “Arap gelenekleri” başlığı altında birinci tür olarak “*nîrânu’l-arab*” başlığını açmış ve konuyu tamamen Ebû Hilâl’in sözü edilen eserini referans alarak aktarmıştır.⁴ el-Kalkaşendî, genellikle tarif yapmakla yetinmiş, detaylara girmemiştir.

Muahhar dönem yazarlarında Mahmûd Şukrî el-Âlûsî (ö.1342/1924), *Bulûgu’l-ereb* adlı eserinde ayrıca çağdaş tarihçi Cevâd Alî de (ö.1408/1987) eski Arap gelenekleri kapsamında eski Arap kültüründe ateş geleneklerini planlı bir şekilde ele almışlardır.

Buna göre eski Arap kültüründe ateş ile ilgili gelenekler bahsi muhtemelen el-Câhiz tarafından ilk defa bir bütün olarak ele alınmıştır. Ebû Hilâl daha öz bir anlatım yapmıştır. Onu izleyen el-Kalkaşendî ise tamamen tarife yönelik bir sunum yapmıştır. Bu eserlerde mevcut malzeme dikkatle incelendiğinde tespitite bir tasnif hususiyeti görülmemektedir. Aşağıda detayları takip edilebileceği üzere bunlardan Muzdelife ateşi, antlaşma ateşi, yemin ateşi, savaş ateşi, geyik avlama ateşi, aslan ateşi, konuk ateşi, yaralı ateşi, esir ateşi, damgalama ateşi, haksızlık ateşi ve azamet ateşi fonksiyoneldir. Yani pratik hayatın gereksinimleri ile ilgilidir ya da gündelik hayatta somut bir sonuca yönelen geleneklerdir. Yağmur duası ateşi, istenmeyen misafir ateşi, esenlik ateşi, harreteyn ateşi, cadı ateşi, hile ateşi ve el-Hubâhib ateşi gelenekleri ise halk inançları kapsamında değerlendirilebilecek âdetlerdir. Bunlarda genellikle bir dilek söz konusu olup pratik bir netice alma ciheti bulunmamaktadır. Bu yazıda konunun bu tasnif üzere tespiti uygun görülmüştür. İkinci tip âdetlerin toplumsal kültürde müşterek yaygın bir zemin kurduğunu söylemek zor görünüyor. Nitekim Tayy kabilesine mensup şair el-Vedek et-Tâî’nin yağmur duası seremonisi ile âdetâ pervasız bir şekilde alay ettiğini görmekteyiz.⁵ Keza cadı ateşi ve bunun etrafında oluşturulan anlatılar her zaman hayalî ve efsanevi bir form arz etmiştir. Buna göre gündelik hayatın pratik cihetiyle sıkı bir irtibatı bulunan birinci tip âdetlerin Arap kültüründe canlılık gösterdiğine hükmetmek mümkün görünmektedir. Yukarıda sunulan listelerde ateşin çeşitli özelliklerini ve durumlarını yansıtmaya amaçlı türetilmiş isimler de mevcut

³ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil*, M.es-Sedîd el-Vekîl, Dâru’l-Beşîr, Kahire 1987, s.35.

⁴ el-Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ*, dâru’l-kutubi’l-Misriyye, Kahire 1922, 1/409.

⁵ İlgili beyit şöyledir: “E-câ’ilun ente beykûran muselle’aten // Vesîleten minke beynallâhi ve’l-matari” (kuyruklarına sela’ dalları bağlanmış bir ineği Allah ile yağmur arasında aracı mı yapıyorsun), Ebû Hilâl, *age.*, 36; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409.

olmakla yazımızda sadece toplumsal bir uygulama hâline gelmiş “gelenek” özelliği dikkate alınmıştır.

A.Gündelik hayat ile ilgili gelenekler

1.Muzdelife Ateşi

Arapçada “*nâru’l-muzdelife*” yani Muzdelife ateşi, kadim zamanlardan beri hac ibadeti esnasında yakılan bir ateştir. Minâ’ya gitmek için Arafat’tan ayrılıp geceyi geçirmek üzere Muzdelife’ye yönelen hacılara bir işaret olmak amacıyla Muzdelife’de yakılırdı. İlk defa Kureyş kabilesinin büyük atası Kusayy b. Kilâb tarafından yakıldığı söylenmektedir. Muzdelife ateşine bir tür kutsiyet atfedilmiş ve bu ateş hac ibadetinin ritüelleri arasına girmiştir. Bu gelenek, Ebu’l-Hilâl el-Askerî’nin (ö.400/1009) yaşadığı dönem olan hicri beşinci / miladî onuncu asırda dahi varlığını sürdürmekte idi.⁶ Bu mukaddes ateş, Zilhiccenin dokuzuncu gününü onuncu güne bağlayan gece yakılmakta idi. el-Ezrakî’nin ifadesine göre onun döneminde Kuzah tepesinde bu ateşe tahsis edilmiş yuvarlak kalın bir kule bulunuyordu. Fr. Buhl’un tespitine göre Hârûn er-Reşîd dönemine kadar kulede odun ateşi yakılmakta idi. Müteakip dönemlerde aydınlatmada mumlar kullanılmıştır. Muahhar dönemlerde Muzdelife gecesi aydınlatması orada mevcut mescit ile yapılmaya başlamıştır.⁷ el-Câhiz ve es-Seâlibî’nin bu ateşe yer vermeyişi dikkat çekicidir.

2.Antlaşma Ateşi

Eskiden Arap kabileleri bir antlaşma yapacakları zaman toplantı yerinde önce mutlaka bir ateş yakarlar ve antlaşmayı bu ateşin yanında yaparlardı.⁸ Bu

⁶ Ebû Hilâl el-Askerî konu başlığını şöyle açmıştır: “*Evvelu men evkade’n-nâre bi’l-Muzdelife hattâ yerâhâ men yendefiu min Arafat fe-hiye tûkedu ile’l-âni Kusayyun*”. (Ebû Hilâl, *age.*, 35). el-Kalkaşandî (ö.821/1418) *Subhu’l-a’sâ* adlı eserinde Ebû Hilâl’in bu ifadesini aynen aktarmaktadır. el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409. Dolayısıyla el-Kalkaşendî’nin ifadesine bakarak sözü edilen geleneğin el-Kalkaşendî’nin yaşadığı hicri IX, miladî XV. yüzyıla kadar devam ettiğine hükmetmek doğru olmaz. el-Âlûsî de “söylendiğine göre bu ateş günümüzde de yakılmaktadır” demektedir, (el-Âlûsî, el-Âlûsî, *Bulûgu’l-ereb fi ma’rifeti ahvâli’l-Arab*, 1-3, nşr.M.Behcet el-Eserî, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 2/162). Ancak bu kayıt, Fr.Buhl’un tespitleriyle çelişmektedir. Ayrıca bkz. Cevâd Alî, *el-Mufasssal fi târihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 1-10, 2.bs., 1993, 6/699. Ya da mum ve ateş ile aydınlatma uygulaması zamanla değişiklikler göstermiştir.

⁷ Bkz. Fr.Buhl, “Müzdelife”, *İA*, 8/868-869.

⁸ Antlaşma yapma âdetlerinin umumî olmayıp kısmen değişkenlik ve yerel özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Sözelimi Kureyş boylarından Abdumenâfoğullarının kendi aralarında Abduddâroğullarına karşı yaptığı ve Hazreti Peygamber (sav) ile Hazreti Ebû Bekr’in de içinde yer aldığı “Hilfu’l-mutayyebîn”de taraflar ellerini güzel koku bulunan bir kaba daldırıp Kabe’ye sürmüşlerdir. Yine antlaşmanın nihayetinde zezem suyu içmek Mekke’de cari bir gelenek idi. Detaylar için bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, tahkik: Alî Hilâlî, Kuveyt 2001, 23/159-160, “h-l-f; ahlâf” maddesi; ayrıca bkz. C.Von Arendonk, “Hilf”, *İA*, 5/1, 486-487. “Hilfu’l-mutayyebîn”e karşı yapılan antlaşmada ise Abduddâroğulları ve müttetikleri “Hilfu’l-ahlâf”ı gerçekleştirmişlerdi. Onlar ise kestikleri bir hayvanın kanını bir kaba doldurmuş ve ellerini bu kaba batırıp parmaklarını yalamışlardı. Bundan dolayı da kendilerine “leakâtu’d-dem” denilmiştir. (Hüseyn Algül, “Hilfu’l-Mutayyebîn”, *DİA*, 18, 32-33). el-Câhiz, tuz yani “çorba” ve “süt” üzerine antlaşma yapma geleneğinden de söz etmiştir (bkz. el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/472-4739).

ateşe “*nâru'l-hilf*” denir.⁹ Antlaşma sonunda ateşin kendilerine sağladığı yararlar sayılır, yaktıkları ateşin kendilerine iyilik getirmesi dilenirdi. Sözünden dönüp antlaşmayı bozan tarafın ateşin sağlayacağı iyiliklerden yoksun kalması şeklinde beddua edilirdi. Aynı şekilde haksız bir şekilde antlaşmayı ihlal eden tarafı da ateşin sağlayacağı yarardan yoksun kalma ile korkuturlardı. Böylece antlaşmayı bozma ihtimali bulunan tarafa gözdağı verilmiş olurdu. Ebû Hilâl, antlaşma sırasında ateş yakma geleneğinde özellikle ateşin kullanılmasını bütün canlılar içinde sadece insanoğlunun ondan yararlandığını gerekçe göstererek açıklamıştır.¹⁰ es-Seâlibî ise ateşin Kur'an'da söz edilen pratik yararlarına dikkat çekmiştir.¹¹

Antlaşma, tarafların karşılıklı olarak birbirlerine söyledikleri “*ed-demu, ed-demu, el-hedemu, el-hedemu*,¹² *lâ yezîduhu tulû 'u's-şemsi illâ şeddâ ve tûlu'l-leyli illâ meddâ, mâ belle'l-bahru sûfeten ve mâ ekâme Radvâ fî mekânihi*” yani “sizden istenen kan bizden istenen kandır, sizin heder edilen kanınız bizim heder edilen kanımızdır, her doğan güneş bu antlaşmayı daha da sağlamlaştırınsın, gecenin uzunluğu antlaşmanın ömrünü uzatsın, gök kubbe yerinde durdukça¹³ ve Radva Dağı yerinde durduğu sürece” şeklindeki ifadeleriyle onaylanmış olurdu. Bu sırada kendilerini yakacak derecede ateşe yaklaşırlardı.¹⁴ Radvâ Dağı, Medîne yakınlarında bir dağ ismidir. Her kabile kendi bölgesinde bilinen ve meşhur dağ ismini antlaşma sırasında anardı.¹⁵ Antlaşma ateşi eski Arap şiirinde oldukça yer tutmuş bir gelenektir. Bu antlaşma usulünün Hicâz bölgesinde cari olduğu anlaşılmaktadır.

⁹ el-Câhiz gibi eski; el-Âlûsî ve Cevâd Alî gibi bazı çağdaş yazarlar “*nâru'l-hilf*” ile *nâru't-tehâlu*’ü iç içe ve sınırlarını ayırmaksızın ele almıştır.

¹⁰ Ebû Hilâl, *age.*, 36.

¹¹ es-Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 457. el-Câhiz bu çerçevede ayrıca çölde çok üşümüş bir bedevinin ısınacak bir ateş bulduğunda “Allahım bizi dünyada ve ahirette bu ateşten mahrum etme” diye dua ettiğini yazmıştır (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/485). Başka bir anlatıya göre Ebû Sa'leb el-A'rec'in kafilesi yarıcı hayvanlar yatağı olan Vâdi's-sibâ'dan geçerken, bir yarıcı saldırmaya yeltenmiş. Kervancı hemen ateş yakıp teneke çalmalarını söylemiş, onlarda bunu yapınca yarıcı oradan uzaklaşmış. Ebû Sa'leb el-A'rec daha önce ateş ve gürültüden hiç hoşlanmayan biri iken bu olaydan sonra “cehennemden ortasında dahi olsa ben ateşi sever hâle geldim” demiştir, (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/485). el-Câhiz ateş hakkında “*mâ kîle fî husni'n-nâr*” adıyla bir bahis açmıştır (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 5/94-96).

¹² “*Demî demuke, hedemî hedemuke*” yani “benim kanın benim dökülen kanım, benim dökülen kanındır” ifadesi yardım etme ve haksızlığı uğrama sırasında söylenir, (ez-Zebîdî, *age.*, “h-d-m” maddesi, 34,79).

¹³ “*Mâ belle bahrûn sûfeten*” bir deyimdir, “süreklilik” ifadesi için kullanılır, “*lâ âtike mâ belle bahrun sûfeten*” denilir, “asla, ebediyen, gök kubbe yerinde durdukça size gelmeyeceğim” demektir.

¹⁴ Murre b. Avf kabileleri Benû Yerbû ' kabilelerine karşı başka bazı kabileler ile yaptıkları antlaşma sırasında ateşe çok yaklaşmış ve yüzleri yanmıştı. Bundan dolayı kendilerine “*el-mihâş*” yani “yanıklar” denilmiştir, (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/471).

¹⁵ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/470-472. es-Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 459. Ebû Hilâl de bu ateşi detaylıca anlatmış (bkz. Ebû Hilâl, *age.*, 36-37), el-Kalkaşendî ise daha özet bilgi sunmuştur (bkz. el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409); Cevâd Alî, *age.*, 6/697.

3.Yemin Ateşi

el-Âlûsî'nin İbn Kuteybe'den nakline göre çözüme ulaşılamayan kimi vakalarda “*nâru't-tehâluf*” yani karşılıklı yeminleşme ateşine müracaat edilir. İlah putun hizmet görevlisi tarafından yürütülen yeminleşmede ateşe tuz veya kükürt atılır ve ateş kızışınca da görevli “heddedetke hâzihi'n-nâru” yani “bu ateş seni tehdit etti” diyerek zanlı tarafı korkuturdu. Böylece zanlı ya itiraf eder ya da suçsuzluğuna dair yemin verirdi. Bundan dolayı bu ateşe şiirlerde geçtiği üzere “*nâru'l-muhevvil*” yani “korkutucu ateşi” dahi denilmiştir.¹⁶

Yazarlar “*nâru't-tehâluf*”ü “*nâru'l-hilf*” içinde anlatmış ve hiçbirisi buna ayrı bir âdet olarak nazar etmemiştir. Hatta câhiliyye dönemi şairlerinden Evs b. Hacer'in (ö.620) aşağıdaki beytini “*nâru'l-hilf*” sadedinde aktarmışlardır:

“İza'stakbelethu'ş-şemsu sadde bi-vechihi”

“Ke-mâ sadde an nâri'l-muhevvili hâlifü”

“Güneş onu karşıladığında yüzünü çeviriverir”

“Yemin edenin yüzünü korkutucu ateşinden çevirdiği gibi.”

Ancak “*nâru't-tehâluf*”un “*nâru'l-hilf*”ten ayrı bir gelenek olduğu açıktır. Nitekim iç içe ve “*nâru'l-hilf*” şeklinde anlatmış olmakla beraber el-Câhiz bu uygulamanın içeriğini aktarmıştır. el-Câhiz'in anlatımında iki ayrı uygulamanın iç içe girdiği açıkça görülebilmektedir. Aynı durum el-Âlûsî ve onu takip eden Cevâd Alî'nin aktarımı için de geçerlidir. Ancak el-Câhiz gibi bir yazarın bu geleneği bilmemesi veya iki geleneği birbirine karıştırması zayıf bir ihtimaldir. Öyleyse güçlü ihtimal şudur: el-Câhiz bir geleneğin bir parçası hâline gelmiş başka bir geleneği onun şahsında anlatmış olmaktadır. Yani yemin ateşi kendi başına bir gelenek olup ayrıca antlaşma ateşi geleneğinin de bir parçası olmuştur. Nitekim el-Câhiz, Evs b. Hacer'in beytini pek çok beytin yanı sıra *el-Beyân ve't-tebyîn*'in “Arapların yemin etme gelenekleri” bahsinde de şahit olarak tespit etmiştir¹⁷ ve beyitte “yemin ateşi”nin tasvir edildiği açıktır. Bu husus yerel olabilir, sadece bazı durumlarda uygulanmış olabilir.

Yemin ateşi geleneğinin benzer şekilleri Anadolu'da dahi görülmektedir. Çözüme kavuşturulamayan bir meselenin halli için müttehemin diline “kızgın demir” basma veya bu şekilde onu tehdit yoluyla tarafların iknası meşhudumuz olan bir âdettir.

4.Savaş Ateşi

Cahiliyye dönemi Arap kabilelerinin törensel ateşlerinden biri de savaş ateşidir. Buna Arapçada “*nâru'l-harb*” denilir.¹⁸ Bir kabile bir diğerine savaş açtığı anda geceleyn civardaki dağda ya da yüksek bir yerde gür bir ateş

¹⁶ el-Âlûsî, *age.*, 2/162.

¹⁷ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1-3, nşr. Derviş Cuveydî, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1999, 3/414-416.

¹⁸ Ebû Hilâl bunun için “*nâru'l-uhubbe li'l-harb*” (Ebû Hilâl, *age.*, 35, 37), el-Âlûsî de bunu tercih etmiştir (el-Âlûsî, *age.*, 2/163). es-Se'âlibî (*Simâru'l-kulûb*, 461) ise “*nâru'l-inzâr*” ifadesini kullanmıştır.

yakardı. Düşman saldırısına uğrayan kabile de aynı şekilde yüksek bir yerde gür bir ateş yakarak müttefiklerine haber verir ve yardım talep ederdi. Kabile, müttefiklerini toplamak istediğinde iki ateş yakılırdı. Hazâzâ savaşında bunun bir pratiği görülmektedir. Cahiliyye dönemi seçkin şairlerinden muallaka sahibi Amr b. Kulsûm (ö.600) muallakasında Hazâzâ savaşı ateşinden şöyle söz etmiştir:¹⁹

“Ve nahnu gadâte ûkide fî Hazâzâ”
 “Refednâ fevka rifdi’r-râfidînâ”

Beyitte geçen “Hazâzâ” veya “Hazâz”,²⁰ üzerinde savaş ateşi yaktıkları dağın ismidir. Aynı zamanda kabile reisi olan Amr b. Kulsûm “Hazâzâ” dağında savaş ateşi yakıldığında, (Yemenlilere karşı Nizâr grubu kabilelerinin) imdadına yetişenler, bizleriz” demektedir.²¹

Temîm kabilesi mensubu el-Ferezdk (ö.114/733) bir kasidesinde şöyle der:²²

“Levlâ fevârisu Tağlibe ibneti Vâilin”
 “Nezele’l-’aduvvu ‘aleyke kulle mekâni”
 “Katelu’s-sanâia ve’l-mulûke ve evkadû”
 “Nâreyni kad ‘aletâ ale’n-nîrâni”

el-Ferezdk bu kasidede dönemin ünlü üç şairinden biri olan el-Ahtal’ın (ö.92/710) kendisine yaptığı iyiliklerden söz edip Tağlib kabilesini methetmekte ve çağdaşı olan ünlü şair yine Temîm kabilesi mensubu Cerîr b. Atiyye’yi (ö.110/728?) hicvetmektedir: Cerîr’i hicvederken Tağlib’in köklü ve asil bir kabile olduğunu ifade etmekte “Tağlib kabilesinin silahşörleri olmasaydı, her taraftan düşman binerdi tepene, onlar “es-Sanâi”²³ ile ve melikler ile savaşmış, bütün ateşlerden daha gür iki ateş yakmış bir kabiledir” diyerek Tağlib kabilesinin üstünlüklerini anmaktadır.²⁴

¹⁹ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/474-475. Ebû Hilâl, *age.*, 37; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409; el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alf, *age.*, 6/699. Son üç kaynakta sadece tanım yapılmıştır.

²⁰ Mevkii konusunda farklı görüşler olmakla beraber (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mucemu’l-buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, 2, 364-366 “hazâzâ” maddesi) bu dağın Dariyye bölgesi karşısında Men’ic ve Hâkil arasında olduğu anlaşılmaktadır. (ez-Zebîdî, *age.*, 15, 138, h-z-z maddesi). Amr b. Kulsûm’un sözünü ettiği savaş, “Yevmu Hazâz” yani “Hazâz savaşı”dır. Bu savaş Mudar-Rebîa-Kudaa kabileleri koalisyonu ile Yemen kabileleri koalisyonu arasında yapılmış ve Mudar grubunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Haberleşme amaçlı iki gür ateş bu savaşın kaderini tayin etmiştir (Hazâz savaşı hakkında detaylar için bkz. M. Ahmed Câde’l-Mevlâ ve diğerleri, *Eyyâmu’l-Arab fi’l-câhiliyyeti ve’l-İslâm*, el-mektebetu’l-asriyye, Beyrut, ty, s. 109-111).

²¹ Bkz. ez-Zevzenî, *Şerhu’l-muallakati’s-seb’*, alemu’l-kutub Beyrut 1990, s. 140.

²² Beyitler için bkz. *Dîvânu’l-Ferezdk*, nşr. Alî Fâûr, Beyrut 1987, s.640.

²³ “es-Sanâi’, Hîre kralı en-Numân’ın ordusunu oluşturan beş birlikten biridir. Bunlar “er-Rehâin, es-Sanâi’, el-Vadâi’, el-Eşâhib ve Devser”dir. “es-Sanâi’” alayı, Benû Kays ve Benû Teymillât kabileleri silahşörlerinden oluşuyordu. Bunlar en-Numân’ın özel muhafız birlikleri idi, (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/475, naşirin 5. notu).

²⁴ el-Ferezdk muhtemelen burada Hazâzâ savaşı öncesi yakılan iki ateşi kastetmektedir. Bir versiyona göre bu savaşta Kuleyb b. Vail, Rebîa grubunu toplayarak Tağlib mensubu es-Seffâh’ı komutan tayin etmiş, Hazâzâ dağına çıkmasını ve duruma göre bir veya iki ateş

5.Geyik Avlama Ateşi

Avcıların geyik avlamak için yaktıkları ateştir. Buna “*nâru’s-sayd*” denir. el-Câhiz “*nâru’s-sayd ve’l-bîd*” demiştir. Geyik ateşe bakınca gözleri kamaşır ve hareketsiz kalır. Böylece avcı onu kolayca avlar. Bu ateş ayrıca deve kuşu yumurtası bulmak için de kullanılırdı. Bu gelenek de cahiliyye şiirinde söz konusu edilmiştir.²⁵

6.Aslan Ateşi

Aslanın saldırısına karşı tedbir amacıyla yakılan bir ateştir. Buna “*nâru’l-esed*” denilir. es-Seâlibî bunu “*nâru’t-tehvîl*” olarak tespit etmiştir.²⁶ Aslan saldırısına uğrama korkusunun olduğu durumlarda önlem amacıyla ateş yakılırdı. Bu durum çölde yaşayan ya da çölde konaklamış olanlarla ilgilidir. Çadırların önünde ya da konak yerinde yakılırdı. Halk arasında ateşi görünce aslanın saldırmaktan caydığına dair bir kanı bulunmakta idi.²⁷ el-Câhiz bu önlemin yaygın olarak sonuç verdiğini belirtmiş ve Ebû Sa’leb el-A’rec’in kafilesiyle beraber yaşadığı böyle bir olayı anlatmıştır.²⁸

7.Konuk ateşi

Eskiden kentlerde ayrıca çöl şartlarında kabile konak yerlerinde ve benzeri konaklarda yoldan geçmekte olanların görmeleri ve ihtiyaç halinde varıp konaklamaları amacıyla geceleyin ateş yakılırdı. Bu ateşe “*nâru’l-kirâ*” denir, “*el-kirâ*” “*ziyafet*” demektir. el-Âlûsî buna “*nâru’d-diyâfe*” denildiğini de aktarmaktadır. Bu, misafir ağırlamak amacıyla yakılan bir ateştir. Misafirperverliğin eski Arap kültürünün aslî bir unsuru olmasına mebni eski şairlerin şiirlerinde “*nâru’l-kirâ*”ya dair tasvirlerle sık sık rastlanmaktadır. Bu ateş bir misafirsevenlik göstergesi olan bu ateş Arap kültüründe oldukça yer tutmuş, cömertlik ve cimrilik²⁹ bu ateş ile ölçülür olmuştur. “*Nâru’l-kirâ*”, Arap kültüründe övünç göstergelerindedir. Yüksek yerlerde yakılması değerini daha çok yükseltirdi.³⁰ Âmâ olanları da ağırlayabilmek için ateşe güzel koku katma ya da Hindistan’dan temin edilen güzel kokulu “*el-mendelî*” ağacı yakma âdeti de bulunmakta idi.³¹

yakmasını emretmiştir, bkz. M.Ahmed Câde’l-Mevlâ ve diğerleri, *age.*, 110.

²⁵ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/484; es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, 472; Ebû Hilâl, *age.*, 38-39; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410; el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alî, *age.*, 6/699.

²⁶ es-Se’âlibî, *Simâru’l-kulûb*, 460.

²⁷ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/485; Ebû Hilâl, *age.*, 39; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410; el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alî, *age.*, 6/700.

²⁸ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/485. Ayrıca bkz. es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, 460-461. Bu vaka, antlaşma ateşi bahsinde dipnotta aktarılmıştır.

²⁹ İbn Abbâs’a dayandırılan bir nakle göre cimrilikte darb-ı mesel olan el-Hubâhib çok cimri bir adamdır. Geceleyin misafir gelir endişesiyle ateş yakmamaya özen gösterirmiş. Ateş yakmak zorunda olduğu durumlarda misafir geldiğini görünce hemen ateşi söndürmüştü. Bundan dolayı yarar sağlamayan her şey için temsil yoluyla darb-ı mesel olmuş, (es-Seâlibî, *Simâru’l-kulub*, 473).

³⁰ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 5/134-136; es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, 457-459.

³¹ el-Âlûsî, *age.*, 2/161; Cevâd Alî, *age.*, 6/700.

8.Yaralı Ateşi

Akrep tarafından ısırılmış bir kimsenin yanında yakılan ateştir. Buna “nâru’s-selîm” denilir. “*es-Selîm*” aslında “sağlam kişi” demektir. Ancak bununla “*el-melsû*” yani akrep tarafından ısırılan kişi kastedilmektedir. Aynı şekilde kanamalı yaralı, kamçıyla dövülmüş kişi ve köpek tarafından ısırılmış hastaların yanında da ateş yakılır ve böylece gece boyunca uyanık kalınırdı. Amaç o kişiyi uyutmamaktır. Çünkü uyuduğu takdirde zehrin vücuduna yayılacağı düşünülmekte idi. Böylece kötüleşmesi hâlinde zamanında önlem alıp onu kurtarmaktır. Arap dilinde “bâte bi-leyleti’s-selîmi” ifadesi kullanılmaktadır. el-Mecrûh bir beytinde “yaralı ateşi”ni şöyle anlatmaktadır:³²

“*Ebâ Sâbitin innâ izâ yesbikûnenâ*”

“*Se-turkebu haylun ev yunebbihu nâimu*”

“*Nedâmiyyetun tu ‘şî ‘l-ferâşe reşâsuhâ*”

“*Yebîtu lehu dav’un mine’n-nâri câhimu*”

Ey Ebû Sâbit bizler, eğer bizden öne geçerse

Hemen atlara atlanır ya da herkes uyanık kalır

Hüzün içinde kelebekler kamaşır kıvılcımlarıyla

Koca bir ateş ile gecelenir onun uğruna

Akrep tarafından ısırılmış kişi ile ilgili âdetlerden biri de şudur: Bir kişiyi akrep ısırduğunda ona bilezik ve sair ses çıkaran süs eşyası ve takılar takarlardı. Bu şekilde yedi gün kalırdı. Cahiliye dönemi şairlerinden en-Nâbiğa (ö.620 ?) ısırılmış kişiye takılar takılmasını bir beytinde şöyle ifade etmektedir:³³

“*Yusehedu min leyli’t-tihâmi selîmuhâ*”

“*Li-halyi’n-nisâi fi yedeyhi ka‘âki‘u*”

“*Akrebin ısırıldığı kişiyi en uzun/zorlu gecede uyanık tutarlar*”

“*Kadınların takılarıyla, ellerinde bilezik şingirtisi*”

9.Esir Ateşi

Eski Arap toplumunda kabilelere baskın yapma, yağma yapma ve insanları esir etme âdetleri cari idi. Bir hükümdar bir kabileye baskın verip kadınlarını esir aldığında, dönüşte kadınlar satın almak amacıyla toplanan zenginlere teşhir edilirdi. Kabile reisleri ise kusurlarının görülmesi endişesiyle gündüz vakti kadınların teşhirini hoş görmezdi. Bunlardan bir kısmını kendilerine ayırırlardı. Ancak karanlıkta kendileri de istedikleri şekilde seçim yapamayacakları için bu sırada bir ateş yakılırdı. Bu ateşe “*nâru’l-fidâ*” denir.³⁴ el-Câhiz bu ateşten söz etmemiştir. Diğer yazarlar bu sadede el-A‘şâ’nın şu beyitlerini nakletmişlerdir:³⁵

³² Ebû Hilâl, *age.*, 41-42; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410; el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alî, *age.*, 6/699.

³³ el-Kalkaşendî, *age.*, 1/406; el-Âlûsî, *age.*, 2/304. Beyit için bkz. *Dîvânu’n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-maârif, 2.bs, Kahire, ty, s.33.

³⁴ Ebû Hilâl, *age.*, 42; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410; el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alî, *age.*, 6/700.

³⁵ Beyitler için bkz. *Dîvânu’l-A‘şâ el-kebîr*, nşr. Muhammed Huseyn, ty, s. 87.

“*Ve minnâ ellezî a ‘tâhu bi ‘l-cem ‘i rabbuhu*”
 “*Alâ fâkatin ve li ‘l-mulûki hibâtuhâ*”
 “*Sebâyâ Benî Şeybâne yevme uvâretin*”
 “*Ale ‘n-nâri iz tuclâ lehu feteyâtuhâ*”

Eyyâmu ‘l-Arab yazarı ise Hîre kiralı Munzir b. Mâu’s-Semâ ile Bekr b. Vâil kabilesi arasında meydana gelen Birinci Uvâre Savaşı’nı anlatırken Munzir’in Bekr kabilesinden aldığı esirleri katlettiğini, kadınların da yakılmasını emrettiğini belirtmektedir. Nihayetle Kays b. Sa ‘lebe kabilesinden hatırlı bir kişinin aracılığı ile bu kadınlar serbest bırakılmıştır. el-A‘şâ da Kayslı kişiye teşekkür ederek bu olayı yani tamamen gerçek olan bir vakayı anlatmış olmaktadır.³⁶

10.Damgalama Ateşi

Eski Araplar develere mülkiyeti gösteren “sahip damgası” şeklinde dağlama yaparlardı. Bu damgaya “*nâru ‘l-vesm*” yani “damgalama ateşi” denilir.³⁷ el-Câhiz buna “*nâru ‘l-vesm*” ve “*nâru ‘l-mîsem*” denildiğini ifade etmiştir.³⁸ “el-Vesm” aslında “dağlama izi” demektir ve genel olarak bütün dağlama çeşitlerini kapsar. Çünkü deveye, ata ve sair hayvanlara yapılan dağlamalar ayrıca bunlar da çeşitlerine göre ayrı ayrı isimler alır.³⁹ Ateş ile dağlama suretiyle konulan bütün iz ve işaretleri ifade etmek üzere mecaz yoluyla “nâr” yani “ateş” kelimesi kullanılır. Sözelimi “*mâ nâru hâzihi ‘n-nâkati?*” kullanımı yani “bu devenin ateşi yani damgası nedir” yani bu deve kime aittir kullanımı, Araplar arasında yaygın idi.⁴⁰

11.Haksızlık Ateşi

Komşusuna haksızlık yapanlar aleyhine işletilen bir yaptırım aracıdır. el-Âlûsî’nin ifadesine göre buna “*nâru ‘l-gadr*” yani “haksızlık ateşi” denir. Komşusuna haksızlık yapan kişi aleyhine hac mevsiminde Minâ’da Ebû Kubeyş veya Kuaykiân Dağı üzerinde ateş yakılır ve “hâzihi gadretu filânin” şeklinde ilan edilerek insanların haksızlık yapan o kişiye karşı tavır almaları talep edilmiş olurdu.⁴¹

12.Azamet Ateşi

es-Seâlibî tarafından “*nâru ‘l-istiksâr*” adıyla kaydedilmiştir. Buna göre savaşa amacıyla sefere çıkmış bir birlik bir yerde konakladığında mümkün

³⁶ Bkz. M.A.Câde’l-Mevlâ ve diğerleri, *age.*, 99.

³⁷ Ebû Hilâl, *age.*, 42-43; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410.

³⁸ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/491.

³⁹ Konu ile ilgili detaylar için bkz. ez-Zebîdî, *age.*, 34, 44-45, v-s-m maddesi. es-Seâlibî, develerde dağlama çeşitlerini “*fasl fi simâti ‘l-ibil*” “*fasl fi eşkâlihâ*” başlıkları altında bir arada göstermiştir, bkz.es-Seâlibî, *Fikhu ‘l-luga*, nşr. Yâsin el-Eyyûbî, el-Mektebetu ‘l-asriyye, Beyrut 1999, s.130.

⁴⁰ ez-Zebîdî, *age.*, 14/205, “nâr” maddesi. el-Câhiz, bir hırsızın çeşitli kabilelere ait yani muhtelif damgalı develeri çalıp Ukâz pazarına götürmesi ve alıcıların “develerinizin ateşi nedir” şeklindeki soruları üzerine onun söylediği recezi aktarmaktadır, (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 491-492. Ayrıca bkz. el-Âlûsî, *age.*, 2/163.

⁴¹ el-Âlûsî, *age.*, 2/162; Cevâd Alî, *age.*, 6/699.

olduğunca çok sayıda ateş yakar, çok sayıda hayvan keserdi. Ateşlerin ve kesilen hayvanların çokluğu bir azamet göstergesi idi.⁴²

B. Halk inançları niteliğindeki gelenekler

1.Yağmur Duası Ateşi

Erken cahiliye dönemi geleneklerinden olan bu ateş, “yağmur isteme ateşi” anlamına gelen “*nâru’l-istimtâr*” kavramıyla ifade edilmektedir. Buna “*nâru’l-istiskâ*” da denilmektedir. Bu gelenek, yağmur yağması için gerçekleştirilen bir ritüeldir. Yani bir tür yağmur duasıdır. Buna göre bazen uzun süre yağmur yağmaz, dolayısıyla kuraklık olur ve halk sıkıntıya düşerdi. Çözüm amacıyla yağmur duasına çıkılırdı. Bu amaçla halk toplanır ve toplayabildikleri büyük baş hayvanları bir araya toplar, bunların kuyruklarına ve arka dizlerine “*sela*” ve “*uşer*” ağaçlarının dallarını bağlarlardı. Sonra bu hayvanları sarp kayalıklar bulunan bir dağa çıkarır ve hayvanlara bağladıkları dalları tutuştururlardı. Bu arada yüksek sesle dua ve niyazda bulunurlardı. Bir anlatıya göre ise yağmur duası seremonisi hayvanlar sarp kayalıktan aşağı sürülürken icra edilirdi. Halk arasında bu seremoni sayesinde yağmur yağacağına inanılırdı. Yağmur duası ateşi de halka mal olmuş bir ritüeldir. Bu ritüel cahiliye şiiirinde de ifadeye konu olmuştur. Umeyye b. Ebi’s-Salt (ö.630) bir kasidesinde bu geleneğe dair detaylı bir tasvir yapmıştır.⁴³

2.İstenmeyen Misafir Ateşi

el-Câhiz buna “*nâru’l-misâfir*” demiştir. es-Seâlibî de onu izlemiştir. Ebû Hilâl ve ondan aktarım yapan el-Kalkaşendî ise “*nâru’t-tard*” demiştir.⁴⁴ Bu ateş sevilmeyen bir kişinin, misafirin ve ziyaretçinin veya şerrinden korkulan kişinin arkasından yakılır ve bu şekilde onun bir daha dönmemesi talep edilmiş olurdu.⁴⁵ Bu sırada “*eb’adehullâhu ve eshakahu ve evkada nâren halfehu ve fi eserihî*” şeklinde beddualar ederlerdi.⁴⁶ Beşşâr b. Burd (ö.783) bir beytinde bu gelenekten söz etmiştir. Buna göre bu gelenek eski olup Abbasîler dönemine kadar yaşamakta en azından bilinmekte idi.

Bir daha gelmesi istenmeyen misafirin ayrılması sırasında peşinden bir kap kakak kırmak da eski âdetlerden biridir. el-Âlûsî bu âdetin onun yaşadığı dönemde dahi cari olduğunu aktarmıştır.⁴⁷ Bir şair bu âdete dair şöyle demiştir:

“*Keserne’l-kidre ba’de Ebî Suvâhin*”

“*Fe-’âde ve kidruna zehebet diyâ’â*”

Ebû Suvâh’ın peşinden tencere kırdık

Ama o yine geldi, olan tenceremize oldu

⁴² es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, 561.

⁴³ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/466-468; Ebû Hilâl, *age.*, 35-36; es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, 471; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409; el-Âlûsî, *age.*, 2/164; Cevâd Alî, *age.*, 6/696, (son üç kaynaktan Umeyye’nin beyitleri bulunmuyor). Ayrıca bkz. ez-Zebîdî, *age.*, 21/213-214, “s-l-ayn” maddesi.

⁴⁴ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/473; es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb*, 459; Ebû Hilâl, *age.*, 37, el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409.

⁴⁵ Ebû Hilâl, *age.*, 37, el-Kalkaşendî, *age.*, 1/409.

⁴⁶ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/474-475; el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alî, *age.*, 6/698.

⁴⁷ el-Âlûsî, *age.*, 2/331.

3.Esenlik Ateşi

Bu ateş “nâru’s-selâme” adıyla el-Âlûsî tarafından kaydedilmiştir. Yolculuktan sağ salim dönen kişi için yakılır ve böylece dönüşü kutlanmış olurdu.⁴⁸ “Nâru’l-misâfir”in aksidir.

4.Harreteyn Ateşi

“Kara taşlık alan” demek olan “harre”, bazalttan oluşan volkanik alanların ifadesi için kullanılır. Arap yarımadasında bir çok “harre” bulunmaktadır. Bunlar genellikle civarda meskûn kabilelere nispetle bilinir. Burada “harreteyn” ifadesi ile Abs kabilesi bölgesinde olan Benû Murre’ye ait “Harretu Leylâ” ile bunun yakınlarında buluna Gatafân kabilesine ait “Harretu’n-nâr” kastedilmektedir. İkisi de Medîne yakınlarındadır. Harreteyn ateşi de burada kendi kendine tutuştuğu söylenen bir ateştir. Gece vakti kendi kendine yanmaya başladığı ifade edilen bu ateşten büyük bir duman yükseldiği, bazen ateşin içinden kocaman bir boynun uzanıp çevresini yaktığı tahkiye edilmiştir. İşte bu ateşe “nâru’l-harreteyn” denilmektedir. Bu ateşin çok gür olduğu göklere yükseldiği aktarıla gelmiştir. Hatta Tayy kabilesi çobanlarının bu ateşin aydınlığında üç günlük mesafede develerini gündüz vakti gibi otlattığı belirtilmiştir. Gündüz vakti ise bu ateş bir dumandan ibaret kalır imiş.⁴⁹ Nebî olduğu söylenen Hâlid b. Sinân⁵⁰ bu ateşi insanların gözü önünde bir çukura gömmüş ve böylece sözü edilen ateş bir daha tutuşmamıştır. Bu da Hâlid b. Sinân’ın bir mucizesi olarak anılmaktadır. Bundan dolayı buna “nâru Hâlid b. Sinân” da denilmektedir. Bir beyitte bu ateşten şöyle söz edilmiştir:⁵¹

“Ke-nâri’l-harreteyni lehâ zefîrun”

“Tusimmu mesâmia’r-reculi’s-semî”

“Harreteyn ateşi gibidir, bu ateş homurtuludur.

“Keskin kulaklara sahip olanları bile sağır eder”

5.Cadı Ateşi

Cadı ateşi çöl ile ilgili bir vakadır. “Nâru’s-se’âlâ”⁵² adıyla bilinir. Bu vaka aslında “gûl” yani cin inancıyla ilgilidir.⁵³ Eski Araplarda yaygın bir

⁴⁸ el-Âlûsî, *age.*, 2/163; Cevâd Alî, *age.*, 6/699.

⁴⁹ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/477-477.

⁵⁰ el-Câhiz, Hâlid b. Sinân’ın nübüvvetine dair bir bahis açarak “Kelam bilginleri, Hâlid b. Sinân’ın peygamber değil, çöl Araplarından biri olduğunu söylerler” diyerek Yusuf suresi 109.ayetine işaret etmiştir, (el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/478). Ebû Hilâl de bu bilgileri nakletmiştir, (Ebû Hilâl, *age.*, 37-38). ez-Ziriklî, Hâlid b. Sinân’ı şöyle tanıtmıştır: “Abs kabilesi mensubudur, bilgedir. Cahiliye dönemi Arap nebilerindendir. Abs kabilesi yurdunda yaşamıştır. Halkı, Hristiyanlığa davet etmekte idi. İbnu’l-Esîr’in nakline göre Arap memleketinde bir ateş peyda oldu. Halk bu ateşi çok önemsemi ve neredeyse Mecûsilîği benimseyeceklerdi. Bunun üzeri Hâlid b. Sinân atasını alıp bu ateşe daldı ve ortasında durdu. Böylece ateş söndü.” Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, dâru’l-ilm, 15.bs., Beyrut, 2002, 2/296.

⁵¹ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 477-477; es-Seâlibi, *Simâru’l-kulûb*, 455-456; Ebû Hilâl, *age.*, 37-38; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410; el-Âlûsî, *age.*, 2/164-165; Cevâd Alî, *age.*, 6/698.

⁵² Tekili “es-si’lât” ve “es-si’lâ”, sihirbaz dışı cin demektir, Arap dilinde ahlak ve fizik itibariyle çirkin görülen koca karılar ve atlar buna benzetilir. Bkz.ez-Zebdî, *age.*, 29/200-201, “s-ayn-l” maddesi.

⁵³ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/481-483.

inanişaya göre çölde seyahat hâlinde olanlara ateş şeklinde bir dişi cin görünür. O kişi de onun peşine takılır. Sonunda dişi cin onu kendine ram eder.⁵⁴ Bu şekilde cin ile karşılaşmış onunla mücadele ettiğini ve onu katlettiğini iddia edenler dahi bulunmaktadır. Bunlardan biri de Ünlü şair Teebbete Şerren yani Sâbit b. Cerîr'dir (ö.VI.yüzyılın ortaları). Onun "teebete şerren" lakabını bu yüzden aldığı da söylenir. Söylentiye göre kendisi bir gün çölde bu tür bir varlık ile karşılaşınca savaşıyor onu katletmiş ve başını koltuğunun altına alıp obasına götürmüştür.⁵⁵ Teebbeta Şerren bu vakayı şiirinde detaylıca anlatmıştır.⁵⁶ Bundan dolayı kendisine "şerri koltuğunun altına aldı" anlamında bu lakap verilmiştir.⁵⁷

el-Câhiz "*nâru'l-gûl*" ile "*nâru's-se'âlâ*"yı ayrı ayrı ele almıştır. Çünkü el-Câhiz'a göre "el-gîlân" ile "es-sa'âlâ" birbirinden farklıdır. Ancak o da "*nârû'l-gûl*" veya "*nârû'l-gîlân*" bahsinde "*nâru's-seâlâ*"yı anlatmış, "*nâru's-seâlâ*"yı ise cinler ve "se'âlâ" tarafından yakıldığı söylenen ateş olarak tanımlamıştır.⁵⁸ Bazı dilciler bunların ikisini bir adanmışlardır.

6.Hile Ateşi

el-Câhiz tarafından "*nâru'l-ihdiyâl*" adı ile kaydedilmiştir. Yanıltma maksatlı bir hile ateşidir. el-Câhiz, Kudüs Kıyamet Kilisesi rahiplerinin kilise mumlarının bazı bayram gecelerinde kendi kendine yandığını iddia etmelerini ayrıca el-Uzzâ hizmetçisinin ona istenen saygıyı göstermeyen el-Hâlid b. el-Velîd'e bir alev atması ve yanıltma yoluyla bunun el-Uzzâ tarafından yapıldığını vehmettirmesini örnek olarak tespit etmiştir.⁵⁹

7.Ebu'l-Hubâhib Ateşi

Ateş olmayan ama yanılısama veya ateş şeklinde görünen vakalar "*nâru'l-hubâhib*" başlığı altında gösterilmektedir. Buna "*nâru ebi'l-Hubâhib*" de denilmektedir.⁶⁰ Ebu'l-Hubâhib, İbn Abbâs'a dayandırılan bir nakle göre cimrilikte darb-ı mesel olan bir kişidir. Buna göre Ebu'l-Hubâhib veya el-Hubâhib çok cimri bir adamdır. Geceleyin misafir gelir endişesiyle ateş yakmamaya özen gösterirmiş. Ateş yakmak zorunda olduğu durumlarda misafir geldiğini görünce hemen ateşi söndürürmüş. Bundan dolayı yarar sağlamayan her şey için temsil yoluyla darb-ı mesel olmuştur.⁶¹

⁵⁴ Ebû Hilâl, *age.*, 38; el-Kalkaşendî, *age.*, 1/410; el-Âlûsî, *age.*, 2/165; Cevâd Alî, *age.*, 6/697-698.

⁵⁵ Bkz. *Dîvânü Teebbeta Şerren*, nşr. Abdurrahmân el-Mistâvî, Dâru'l-marife, Beyrut 2003, s. 74-75. el-Kalkaşendî, *age.*, 1/405.

⁵⁶ Bkz. el-Kalkaşendî, *age.*, 1/405.

⁵⁷ Şair ile ilgili diğer söylenceler için bkz. Nihad M. Çetin, "Te'abbata Şerren", *İA*, 12/1, 76-78.

⁵⁸ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/481; krş. 5/123.

⁵⁹ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/473-474.

⁶⁰ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/486-487; es-Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 472-473; Ebû Hilâl, *age.*, 39-40; el-Âlûsî, *age.*, 2/165; Cevâd Alî, *age.*, 6/700.

⁶¹ es-Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 473.

Gerçek dışı yani ateş olmadığı hâlde göze ateş gibi görünen parıltılar da “*nâru'l-hubâhib*” kapsamında değerlendirilmiştir. Sözelimi hayvanların toynaklarından saçılan ateş bu türdendir. Araplar şimşeğe dahi “*nâr*” yani “ateş” derler. Bu tür ateşlerden biri de ateş böceği parıltısıdır. Ateş böceği geceleyin uçtuğunda bir parıltı ortaya çıkar. Aynı şekilde uzaktan parıltı şeklinde görüldüğü hâlde yanına varınca görülmeyen bir cins taşın parıltısı vardır ki bu dahi “*Ekzebu min yelma'in*”⁶² yani “seraptan daha yanıltıcı” şeklindeki atasözüne konu olmuştur. Bu tür parıltılara “*nâru'l-yerâ'a*” yani ateş böceği parıltısı denilir.⁶³

Sonuç

Eski kültürlerde ateşe dair çeşitli telakkiler gelişmiştir. Bazı kültürlerde ateşe kutsiyet atfedilmiş, bazılarında ateş tapınma unsuru olmuştur. Eski Arap kültüründe de ateş etrafında çeşitli gelenekler meydana gelmiştir. Arap kültürü bu gelenekleri “eski Arap gelenekleri” kapsamında “*nîrânu'l-Arab*” kavramıyla ifade etmiştir. Eski Araplarda ateşe tapan topluluklar olduğuna dair bir kısım aktarımlar bulunmakla beraber, bunun Arap kültürünün aslı unsurları arasında yer aldığını teyit eden kanıtlar mevcut değildir. Yağmur duası sırasında ateş yakma seremonisi gibi bazı geleneklerde ateşe bir tür kutsiyet yüklendiği izlenimi de tapınma derecesine çıkmamıştır. Eski Arap kültüründe ateş etrafında cari gelenekler günlük hayat gereksinimleri ve bir nevi halk inançları şeklinde iki grupta toplanabilir.

Eski Arap topluluklarında ateş etrafında meydana gelen gelenekler “*nîrânu'l-Arab*” kavramıyla ifade edilmiştir. el-Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân* adlı eserinde “*nîrânu'l-Arab*” geleneklerine yer vererek detaylı bir anlatım yapmıştır. es-Seâlibî dahi *Simâru'l-kulûb* adlı eserinde el-Câhiz’i takip etmiştir. Daha sonra Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil* adlı eserinde “*nîrânu'l-Arab*”a yer ayırmıştır. el-Kalkaşendî de Ebû Hilâl’in anlatımının bir özetini yapmıştır. Muahhar dönemlerde Arap tarihi ve kültürünü konu edinen eserlerde “*nîrânu'l-Arab*” gelenekleri bu şekilde yer almaya devam etmiştir. Ayrıca bilhassa Arap dilinin birinci el hacimli sözlüklerinde “*nîrânu'l-Arab*” müteferrik olarak her biri ilgili madde başı altında anlatılmıştır.

Bu çalışmada “*nîrânu'l-Arab*” gelenekleri günlük hayat gereksinimleri ile ilgili gelenekler ve halk inançları kapsamına dahil gelenekler şeklinde bir tasnife tabi tutularak sözü edilen kaynaklar üzerinden anlatılmıştır.

“*Nîrânu'l-Arab*” Muzdelife ateşi, anlaşma ateşi, yemin ateşi, geyik avlama ateşi, aslan ateşi, konuk ateşi, yaralı ateşi, esir ateşi, damgalama ateşi, haksızlık ateşi, azamet ateşi birinci grupta yer alan geleneklerdir. Yağmur duası ateşi, istenmeyen misafir ateşi, esenlik ateşi, harreteyn ateşi, cadı ateşi, hile ateşi ve Ebu'l-Hubâhib ateşi ise ikinci grup geleneklerdir.

⁶² Atasözü için bkz. el-Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, nşr.M.Muhyiddîn Abdulhamîd, 1955, 2/167, no: 3193.

⁶³ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 4/488; es-Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 472-473; Ebû Hilâl, *age.*, 39-40; el-Âlûsî, *age.*, 2/165; Cevâd Alî, *age.*, 6/700.